

TÜRK DESTANLARINDAKİ TOY GELENEĞİNDE AT YARIŞI: HAKAS DESTANI ALTIN TAYCI ÖRNEĞİ

Yaprak Pelin ULUIŞIK*, Mehmet KARA**

**Doktor, Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ypeline@hotmail.com*

** *Doçent Doktor, Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mehkara@gazi.edu.tr*

ÖZ

Anahtar kelimeler:
toy, at yarışı, Türk
destanları, Hakas,
Altın Taycı

Türk kültüründe daha çok devlet kurumu olma özelliği ile bilinen toy, aynı zamanda doğum, evlenme, ölüm, kahramanlık gösterme, ad verme, karşılama, avdan veya zaferden dönme, esirlikten kurtulma, tahta çıkacak kişiyi belirleme, tahta çıkma, yemin etme, sofraya yağmalatma vb. amaçlarla düzenlenen kutlama veya anma geleneğidir. Türklerde bu geleneğin en önemli unsurlarından biri at yarışıdır. Türkler için atın önemi malumdur. Azeri, Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen, Uygur, Karakalpak ve Türkiye Türklerinden Sibiryaya Türklerine, İdil Ural Türklerinden Kafkasyaya Türklerine, Gagavuzlara ve Kırım Tatarlara kadar tüm Türklerin halk anlatmalarında atlara hususi bir yer verilmiştir. Türk destanları, kahramanların atlarının yarıştığı ve her zaman kazandığı at yarışı tasvirleri ile doludur. Bu makalede, Türk toylarından ve bunlarda gerçekleştirilen at yarışı geleneğini ele alındıktan sonra; Kırgızların Manas, Er Eşim, Kız Cibek, Ak Möör ve Kız Dariyka; Kazakların Kubikul; Altayların Ak Taycı, Kan Kapçıkay, Ak Biy, Erke Koo, Kökin Erkey; Şorların Altın Sırık, Altın Ergek, Kağan Kes, Ay Mögö; Tuvaların Alday Buuçu, Bayan Toolay ve Boktu Kiriş, Bora Şeeley; Hakasların Han Mirgen destanları, Türklerin toy geleneklerinin ve bu toylarda yapılan at yarışlarının destanlara yansımaları açısından incelenmeye çalışılmıştır. At yarışlarının düzenlenme sebebinin diğer destanlardan farklı olması ve destandaki at yarışı tasvirlerinin canlılığı nedeniyle Hakas destanı Altın Taycı da bu makalede ayrıca incelenmiştir.

HORSE RACE IN "TOY" TRADITIONS IN TURKISH EPICS: KHAKASSIAN EPIC "ALTIN TAYCI" EXAMPLE

ABSTRACT

Keywords:
toy, horse race,
Turkish Epics,
Khakassia, Altın
Taycı

"Toy" is mostly known to be a state institution in the Turkish culture however, at the same time it is also known as a celebration or commemoration ceremony organized for the occasions such as; birth, marriage, death, demonstration of heroism, name giving, welcoming, returning from hunt or victory, salvation from captivity, determining the succession to the throne, accession to the throne, oath taking and house looting (sofra yağmalatma?). One of the most important elements of this tradition among Turks is the horse race whose significance for Turks does not need explanation. Horses have a special place in all Turkic narrations that belong to: Azeri, Uzbek, Kyrgyz, Kazakh, Turkmen, Uyghur, Karakalpak, Turkish, Siberian Turks, Ural Turks, Caucasian Turks and Gagauz and Crimean Tatars. The Turkic epics are filled with descriptions of horse racing, where heroes' horses race and always win. In this article, Kyrgyz Manas, Er Eşim, Kız Cibek, Ak Möör and Kız Dariyka; Kubikul of Kazakhs; Ak Taycı, Kan Kapçıkay, Ak Biy, Erke Koo, Kökin Erkey of Altai; Altın Sırık, Altın Ergek, Kagan Kes, Ay Mögö of Shores; Alday Buuçu, Bayan Toolay and Boktu Kiriş, Bora Şeeley of Tuva; The Khan Mirgen epics of the Khakas were mentioned after mentioning the Turkic "toy" and the horse racing tradition realized in them. Due to the fact that the reasons for the arrangement of the horse races are different from the other epics and the portraits of the horse race in the epic are alive, Khakassian Legend Altın Taycı has also been examined in this article.

1. Türklerde Toy Geleneği

Türk boyları ve devletleri, tarih boyunca dinî, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel anlamda önemli birçok geleneğe sahip olmuştur. “Toy” adı verilen gelenek de bunlardan biridir. Bu geleneğin Çin kaynaklarından Dîvânu Lugâti’t-Türk’e, Dede Korkut Kitabı’ndan Oğuz Kağan Destanı’na, İbn Battuta Seyahatnamesi’nden Nizamülmülk’e kadar Türklere ait veya Türklere bahseden birçok önemli kaynakta adı geçmektedir. Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük’te bu kelimenin karşılığı olarak “ziyafet”; Türkiye Türkçesi Ağızları Sözlüğü’nde “düğün”, “dernek”, “şölen”, “eğlence”; Tarama Sözlüğü’nde ise “şenlik, şölen, ziyafet” ifadeleri kullanılmıştır (Toy, t.y.). İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü* adlı eserinde kelimenin bütün Türk lehçelerinde ve Türkçeden geçtiği bilinen diğer dillerde “meclis, toplantı” manasına geldiğini; daha sonraki yüzyıllarda, devlette bir kurumu karşılayacak şekilde, “devlet meclisi” ifadesinin karşılığı olarak kullanılmaya başlandığını belirtmiştir. “Ziyafet” manasından yola çıkarak “toy” kelimesinin “do-y-” fiili ile karıştırılmaması gerektiğini ifade edip “do-y-” fiilinin esas şeklinin “tod-” olduğu ve zamanla -d>-y, t->d- değişimi geçirerek bu kelimenin “do-y-” şeklini aldığı; Dîvânu Lugâti’t-Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserlerde “doymak” kelimesi için hep “tod-” fiilinin kullanıldığı bilgisini de dipnot olarak vermiştir (Kafesoğlu, 2007: 261-262). Devlet adına önemli kararların alındığı ve halkın da bu kararlarda rol oynamasının sağlandığı “devlet meclisi” veya “danışma kurulu” anlamına gelen “toy” kelimesi zamanla yerini Türk-Moğol münasebeti ile dilimize girmiş olan “kurultay” sözcüğüne bırakmış (Ögel, 1982: 73) ve daha çok eğlence unsuru ağır basan ziyafetler için kullanılmaya başlanmıştır. *Manghol-un Niuça Tobça’an (Moğolların Gizli Tarihi)* adlı eserin tercümesini yapan Ahmet Temir, “toy” kelimesini “düğün; doğum, evlenme ve buna benzer hâllerde tertiplenen meclis” şeklinde açıklamış; buna ek olarak “toyılan” kelimesinin de “ziyafet çekmek, düğün yapmak” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilceğini belirtmiştir (Temir -çev., 1986: 53). Bahaeddin Ögel de *Türk Kültürünün Gelişme Çağları* adlı eserinin “Türklerde Toy ve Şenlik, Yeme-İçme Üzerine Değişler” bölümünde “toylandırma” kelimesinin Kırgızlarda “evlendirme” olduğunu; yine Kırgızlarda “toy-soy” kelimesinin “şenlik, yeme-içme”, “toy soy-ma” ifadesinin “şenlik için hayvan kesme” ve “toy cedir-”in ise “toyda et ve yemek yedirme” olarak kullanıldığını aktarmıştır (Ögel, 2001: 780). Salim Koca, *İslam Ansiklopedisi*’nin “toy” maddesinde dinî ve totemik bir kaynaktan gelen toy geleneğinin zamanla dinî olma özelliğini kaybedip sosyal, askerî ve hukuki bir özelliğe sahip olmaya başladığını belirtmiştir. “Türk hükümdarlarının ve beylerinin çeşitli vesileler ile maiyetlerine ve halka verdikleri büyük ziyafet.” şeklinde açıkladığı toy kelimesi için ayrıca şunları söylemiştir: “Toy, Türk beylerinin iktidarı ve hâkimiyeti tek elden yürütmek için icat edip uyguladıkları

bir faaliyetti. Dolayısıyla bütün Türk tarihi boyunca hükmetme ve hükümdarlık göstergelerinden biri sayılmıştır. Ancak Türk hükümdarları toyu sosyal yönü ağır basan bir âdet hâline getirmiştir. Genellikle çocuk isteme, bey çocuklarının doğumu, veliyaht tayini, tahta çıkış, bey çocuklarının ilk avlarından dönüşü, akınların ve seferlerin zaferle sonuçlanması, kahramanlık gösterenlere ad verme, esirlikten kurtulma, evlenme ve bayram gibi vesileler ile toy törenleri düzenlenmiştir.” (Koca, 2012: 270-271).

İslamiyet’in kabulünden sonra Türk devletlerinde toy geleneği büyük ölçüde azalmıştır; fakat hükümdarların bir kısmının büyük ziyafetler verdiği ve bu ziyafetlerin sonunda da sofralarını yağmalattığı bilinir (bk. Salim Koca, *İslam Ansiklopedisi*, «Toy» maddesi). Türklerde toy sofrasını yağmalatmak da bir gelenektir. Oğuzların toy düzenledikten hemen sonra davet ettikleri beylere ve halka sofralarını, evlerini yağmalattıkları bilinir. Bunun en açık örneklerinden biri, *Dede Korkut Kitabı*’ndaki “İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek’in Öldüğü Destan” adlı boyda yer almaktadır. Boy şöyle başlar: “Üç Ok (İç Oğuz), Boz Ok (Dış Oğuz) bir araya gelse Kazan evini yağmalattı. Kazan tekrar evini yağmalattı. Amma Dış Oğuz beraber bulunmadı. Sadece İç Oğuz yağmaladı. Ne zaman Kazan evini yağmalatsa helallisinin elini tutar, dışarı çıkardı, ondan sonra yağma ederlerdi.” (Ergin, 2005: 205). *Dede Korkut Kitabı* gerçekten de Türklerin toy geleneğinin en güzel şekilde anlatıldığı eserlerdendir. Boylar genellikle bir ziyafet sahnesi ile başlar. Örneğin eserin ilk boyu olan “Dirse Han Oğlu Boğaç Han Destanı”nın ilk cümleleri şöyledir: “Bir gün Kam Gan oğlu Han Bayındır yerinden kalkmıştı. Şâmî otağını yeryüzüne diktirmişti. Alaca gölgeliği gökyüzüne yükselmişti. Bin yerde ipek halıcığı döşenmişti. Hanlar hanı Bayındır yılda bir kere ziyafet verip Oğuz beylerini misafir ederdi. Gene bir ziyafet tertip edip attan aygır, dededen erkek deve, koyundan koç kestirmişti. Bir yere ak otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere kara otağ kurdurmuştu.” (Ergin, 2005: 21). [Bilinir ki bu toylara beylerin katılması zorunludur; toyu düzenleyen beyi veya hükümdarı tanıdıkları, kabul ettikleri ve ona itaat edecekleri beylerin bu toylara katılmaları ile anlaşılır.] *Dede Korkut Kitabı*’nda “toy” kelimesinin birebir kullanıldığı boya örnek olarak da “Kam Püre’nin Oğlu Bamsı Beyrek Destanı” verilebilir. Boyun sonunda Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek’in düğünü yapılır ve kırk gün kırk gece düğün, toy eylenir (Ergin, 2005: 89).

“Toy” kelimesi etimolojik olarak incelenirse yukarıda da görüldüğü üzere bu kelime hep “meclis, toplantı, bir araya gelme, düğün, şölen, ziyafet” anlamları ile birlikte ele alınmaktadır. “Toy” kelimesinin to- fiilinden geldiği aşikardır. Ancak bu kelime, to- “bir araya getirmek, toplanmak” anlamındaki fiilden türemiştir. Bu kökten türeyen to-p, topla-, toplan-, dola-, dola- gibi birçok kelime gösterilebilir. Türk dilinin tarihî

derinliği düşünüldüğünde eski Türkçede bile sesteş köklere ya da aynı kelimenin farklı anlamlarda kullanıldığını görebilmekteyiz. Örneğin “ög” anne ve akıl anlamında, “kö-“ bağlamak ve yanmak, “öd” zaman ve öd kesesi, iç anlamlarında kullanılmaktadır. Dolayısıyla Toy kelimesindeki to- fiilinin de ilk önce “toplanmak” anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır. Elbette Türkler konuksever, cömert, boğazlarına ve eğlenceye düşkün oldukları için toplanan insanlar, yemek ve içeceklerle ağırlanırdı. Hakas Türkçesinde de bu kelime “toy” olarak kullanılmaktadır. Türkçedeki doy- fiili ise Hakaçada tos- şeklinde kullanılır. İşte İbrahim Kafesoğlu da toy ile doy- fiilinin karıştırılmaması gerektiğini bunun için söylemektedir.

2. Türk Toylarında At Yarışı

Türklerde toy geleneğinin en önemli unsurlarından biri at yarışıdır. Muhtemeldir ki Türkler, at sırtına bindiklerinden beri çeşitli amaçlarla atlarını yarıştırmıştır. Hunların bahar ve sonbahar aylarında yaptıkları büyük kurultaylarında at yarışları yapıldığı bilgisi mevcuttur (Ögel, 2001: 786). Göktürklerin çağdaşı Kırgız Türklerinde, bahar aylarında kutlanılan bir bayramda at yarışlarının yapıyor olması ve Göktürklerin ölü törenlerinde Kırgızlar gibi atlarıyla yaptıkları bazı pratikler, at yarışlarının Göktürklerde de olabileceğine işaret eder (Ögel, 1982: 101). Dîvânü Lugâti't-Türk'te, yiğitlik gösterisi şeklindeki atlı oyun ve yarışlardan bahsedilir. Eserde at yarışlarının oynanış şekli aşağı yukarı şöyle verilmiştir: Atına binen kişi, başarılı olanı belirleyebilmek için daha önceden varış noktasına çekilmiş olan ipe doğru atını sürer. İlk kim bu ipi geçerse yarışmayı kazanır ve yarışma öncesinde belirlenmiş olan ödülü alır. Özellikle yaban aygırıyla evcil kısrağın çiftleştirilmesi sonucu doğan (arkun) atlar, yarışacak kişiler tarafından tercih edilir; çünkü bu atlar son derece hızlı koşarak yarışları kazanır (Çınar, 1995: 151). Bugün hâlâ, çeşitli sebeplerle yapılan toylarda veya bayram kutlamalarında Türklerin at yarıştırdıkları görülür. Örneğin Türkmenler düğün törenlerinde, Nevruz bayramı kutlamalarında, “At Bayramı” adını verdikleri millî bayramlarında vb. at yarıştıran hem yiğitlik gösterir hem de eğlenirler (Beşen Delice, 2015: 543-544). Özbeklerde at oyunları ve yarışları, erkekliğe geçişin (Yardımcı, 2013: 96) ve topluluk içerisinde kabulün bir işaretidir. Kırgızlarda “tay çabış” (tay yarışı), “kunan çabış” (kunan yarışı), “at çabış” (at yarışı) ve “corgo saldıruu” (rahvan yürüyüşlü at yarışı) gibi birçok yarış, törenlerde ve şölenlerde ön plandadır (Belek, 2015: 122). Kazaklarda doğum günlerinde, sünnetlerde, askere göndermede, düğünlerde ve diğer özel günlerde, dinî ve millî bayramlarda toylar düzenlenir ve bu toylarda mutlaka at yarışı yapılır. At ile yapılan fazla sayıda oyuna / yarışa sahip olan Kazakların en bilinen at yarışları “Kökpar”, “Kız Kuu”, “Beyge”, “Tenge Alu veya İlü”, “Jorga Jarıs”, “Jambı Atı”, “Jigit Kuu” ve “Kumis Alu veya İlü” / “Juzik İlü”dur (Uydu Yücel 2010: 353-369). [Türk topluluklarında at yarışlarına

genellikle “beyge”, “bayga”, “baga” denildiği bilinmektedir. Beyge yarışı sadece Kazaklarda değil Özbek, Kırgız, Tatar ve Altay Türklerinde de eski ve bilindik bir at yarışıdır (Uydu Yücel, 2010: 631).] Erhan Aktaş, *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları* adlı eserinde Hakasların “ülü kün” (büyük gün) dedikleri ve toylara karşılık gelen bayramları olduğundan bahseder. Bu bayramlar kendi aralarında başlıklara ayrılır. Bu başlıklardan biri, “ailevi bayramlar”dır. Ailevi bayramlar çocuğun doğumu ve hayatındaki önemli merhaleler, evlilik, ölü aşı, evdeki ocağa kurban sunma gibi geçiş dönemi hadiselerini kapsar (Aktaş, 2016: 118). Hakasların başta ailevi bayramlar olmak üzere kutladıkları bayramların genelinde düzenledikleri toylarda at yarışları yaptıkları bilinir.

3. Türk Destanlarında At Yarışı

Zor bir iklimde, konar-göçer bir şekilde yaşayıp avcılık ve akıncılık ile hayatlarını sürdürebilmeyi ve geniş bir coğrafyaya yayılabilmeyi başaran Türklerin bütün bu sayılanları yapabilmeleri temelde at sayesinde olmuştur. Bu nedenle onlar ata, hiçbir coğrafyada verilmemiş olan değeri verir. Bu değer sayesinde de at, Türk kültürünün en önemli unsurlarından biri hâline gelmiştir. Azeri, Özbek, Kırgız, Kazak, Türkmen, Uygur, Karakalpak ve Türkiye Türklerinden Sibiryaya Türklerine, İdil Ural Türklerinden Kafkasya Türklerine, Gagavuzlara ve Kırım Tatarlara kadar tüm Türklerin halk anlatmalarında atlara hususi bir yer verilir. Türk destanlarında at, her zaman kahramanın yanında ve destanın merkezindedir. Kahramanlar atları ile bilinir ve anılır. Kahramanın adı söylenmeden önce onun atının adı söylenir. Atlar adlarını soylarına, renklerine, vücut özelliklerine vb.’ne göre alır. Kahramanı zor durumlardan kurtaran, olağanüstü özellikteki bu atlar, yeri geldiğinde kahramanı koruyup kollar, onun yerine yarışır ve savaşır.

Türk destanlarında kahramanın atının sahneye çıkıp diğer atlar ile yarıştığı destan bölümleri oldukça fazladır. Ögel, iki türlü yarıştan bahseder. Bunlardan biri “yarışma” amacıyla yapılan olup doğumların, düğünlerin, toyların, ölü aşlarının, şenliklerin başlıca süslerindedir (Ögel, 2003: 521). Manas destanında, bir ölü aşı sırasında on beş gün süren, gece gündüz on yedi gün sonra *sınçının* yani hakemin karşısına getirilen atların katıldığı bir at yarışından bahsedilir (İnan, 1998: 124). Kırgızların Kız Cibek ve Ak Mөөr destanları, düğünlerde yapılan at yarışlarına örnek olarak verilebilir. Kız Darıyka destanında Darıyka ile Ali’nin bir çocukları olur ve bu çocuk için hemen bir toy düzenlenir; bu toyda da at yarışı yapıldığı anlatılır (Arvas, Yılmaz, Zengin, 2017: 10-12). Kazakların Kubikul destanında da doğan çocuk için toy verildiği; toy esnasında at yarıştırdığı söylenir (Arıkan, 2003: 206). Altayların Ak Tayçı destanında, kahraman Ak Tayçı gerçek anne babasını bulunca babası onun onuruna bir toy düzenler ve bu toyda çevik atlar yarışır, otuz gün boyunca eğlenceler olur.

Aynı destanda Ak Tayçı, Temir Kağan'ın kızı Erke Karakçı'nın düğün toyuna davet edilir; ona, bu toya katılmayacaksa bile yarıştırmak için atını göndermesi söylenir (Dilek, 2002: 134-136). Kan Kapçıkay adlı Altay destanında kahraman, Teñeri Kağan'ın düzenlediği yarışlara katılır; bu yarışlardan ilki uzak bir mesafeye en önce varıp ilk olarak geri gelebilmek ile ilgilidir. Tastarakay kılığındaki Kan Kapçıkay ve onun atı, bu yarışta birinci gelir (Dilek, 2007: 282-285). Altay, Kazak, Özbek, Başkurt, Tatar Türkleri başta olmak üzere Türk coğrafyasının büyük bir bölümünde anlatılan Alpamış destanında at yarışı sahneleri olduğu bilir. Şorların Altın Ergek adlı destanında, Altın Taş adlı bir kağan Altın Ergek'ten ak kızıl atını çalarak bu atı, yedi gök dibinde, dokuz ve tek yaranın olduğu yerde bulunan ak kanatlı küren at ile yarıştırmaya götürmüştür. Bu yarışı ak kızıl at kazanır (Ergun, 2006: 224-225). Kağan Kes destanında, Kağan Kes'in kan al atı ile Kümüş Kartıga'nın üç kulaklı, gök bora atı arasında bir yarış olur. Bu iki at, yarış boyunca hem yetmiş kat yerin altını hem de yetmiş kat gökyüzünü koşar (Ergun, 2006: 416-418). Yine Şorların Ay Mögö destanında Ay Mögö, Ölbös Kağan kendisine kızını vermeyi teklif edince bu teklifi reddeder ama Ölbös Kağan ile bir at yarışı yapmak istediğini söyler (Ergun, 2006: 320-321). Kırgızların Er Eşim destanında Er Eşim, misafiri Han Dursun'u karşılamak amacıyla bir ziyafet verir ve bu ziyafette tay ve at yarışı yapılır (Arvas, Yılmaz, Zengin, 2017: 12). Bahaeddin Ögel, yemin töreninde at yarışı yapıldığının anlatıldığı bir destan örneğinden bahseder. Manas destanında Manas Han ile Alman Bet karşılaştıklarında bir toy düzenlenir ve bu toyda, yaylalarda at yarışları yapılır. Bundan sonra Manas ve Alman Bet, Manas'ın annesinin göğsünden süt emerek kardeş olur (Ögel, 2001: 788). Diğer yarış türü ise "savaşma" gayesi ile yapılır. Savaşa başlamadan önce iki taraf anlaşır ve iki taraftan birer kahraman öne çıkarak at yarışı yapar. Buna Ögel, "temsîlî bir savaş güreşi" der. Manas destanında Manas Han, Kırgızların Orta Yüz reisi Kökçe Han ile savaş meydana karşı karşıya gelir. İki tarafın ordusu arasında, savaştan önce bir at yarışı düzenlenir ve bu yarış aylarca sürer (Ögel, 2003: 521). Destanda Manas Han, bir akın sırasında Kökötöy Han'ın veziri Bok Murun ile karşılaşır. İki taraf arasında savaş olmaz ama savaş denilebilecek, çok büyük bir at yarışı düzenlenir. Bu yarış üç ay sürer. Yarışın kazananı belli değildir (Ögel, 2003: 525).

Güney Sibiryaya Türk destanlarında kahramanın evlenilecek olan kıza ve kızın babasına yakışır bir yiğitlik göstermek ve kız ile evlenmeyi talep eden birden çok kişinin içerisinden, her türlü mücadeleden birincilik ile çıkarak kendini ispatlamak amacıyla at yarışlarına katıldığı; kendi katılmadan atını bir biniciyle veya yalnız başına, üstüne yük yükleyerek veya eyer bile takmadan koşturduğu örnekler mevcuttur. Bu yarışlara kahramanın yanı sıra kızı almaya aday olanların

destekçileri, akrabalar, yakın arkadaşlar, tanıdıklar ve bazen kahramanın toya geliş yolu üzerinde tanıştığı kişiler de katılır (Killi Yılmaz, 2013: 52). Altayların Ak Biy destanında Altın Koo, Cüz Kezer'in tek kız kardeşi ile evlenebilmek için yarışlara girer ve kazanır. Bu yarışlarda atların iyisi yarışır (Dilek, 2007: 382). Erke Koo destanında Tarlan Koo, kızı Altın Tana'yı evlendirmek için yarışlar tertip eder. Bu yarışlar arasında at yarışı da vardır. Erke Koo yarışları kazanıp Altın Tana ile evlenir (Dilek, 2007: 51-53). Kökin Erkey destanında kız kardeşini bulmak için yola çıkan Kökin Erkey, Ak Kağan'ın yurduna vardığında bu kağanın kızı için yaptığı yarışları atının kazandığını öğrenir. Ardından Boro Teltey adlı kağanın yurdundaki toya katılır. Bu toy da Bora Teltey'in kızı için düzenlenmiştir. Buradaki yarışları da Kökin Erkey'in Temir Ço-okır atı tek başına, binicisi olmadan kazanmıştır (Dilek, 2002: 179-184). Atların sahipleri (ya da binicileri) olmadan insiyatif olarak onlar adına yarışmalara katılmaları dikkate değerdir. Altın Sırık adlı Şor destanında Altın Sırık, altın yeveli ak kır atını, üstteki dokuz göğün üstündeki dokuz yaratıcının küçük kızını Altın Şappa'ya almak için dokuz yaratıcının, dokuz tüylü gök oku fırlatarak en hızlı koşan atın oku yakaladığı bir yarışta yarıştırmıştır. Ak kır at bu yarışı kazanır (Ergun, 2006: 275-283). Tuvaların Alday Buucu destanında Han Buuday ile Gök oğlu Demir Möge, Uzun Sarıg Kağan'ın kızını alabilmek için ikili güç mücadelelerine girişir ve bu mücadelelerden birinde atlarını yarıştırmaları (Ergun & Aça, 2004: 248). Bayan Toolay adlı Tuva destanında Sagaan Toolay, Kök Hevek'in güzeller güzeli altın kraliçe kızına talip olur. Aynı zamanda Gök oğlu Demir Möge de bu kıza taliptir. Kök Hevek de bir yarışma yapmayı teklif eder; yarışmada kendisinin atı, hanımının atı, Gök oğlu Demir Möge'nin atı ve Sagaan Toolay'ın Tuman Kiskıl atı yarışır ve Tuman Kiskıl yarışı kazanır (Arıkoğlu, Borbaanay, 2007: 503-505). Tuvaların Boktu Kiriş, Bora Şeeley destanında Bora Şeeley, Boktu Kiriş'i canlandırmak için göğün üç prensesine ihtiyaç duyar; bu üç prenses için babaları bir yarış düzenlemiştir. Bora Şeeley de bu yarışa Boktu Kiriş kılığında katılır. Amacı hem Boktu Kiriş'i diriltmeleri için hem de Boktu Kiriş'e eş olmaları için bu prensesleri almaktır. Prenseler için yapılan bu yarışlar; fiziksel güce dayalı yarışlar, at yarışı ve yaya yarışı şeklindedir. Diğer yarışları kazandığı gibi at yarışını da Bora Şokar atı ile Bora Şeeley kazanır (Ergun & Aça, 2004: 361-367). Hakasların Han Mirgen destanında Han Mirgen, Küreldey'in daveti ile Sarıg Han'ın kızı Salaaçın Arıg için yapılan yarışmalara katılır. Yarışmalardan ilki, at yarışıdır. Bu yarışta Han Mirgen'in aran çula kan pozirah atı kazanır. Bunda ve diğer yarışlarda Han Mirgen, Küreldey'e yardım ederek Salaaçın Arıg ile Küreldey'in evlenmesini sağlar (Davletov, 2005: 28-42). Salahaddin Bekki, *Uzak Türk Elllerinde Destanlaşan Evlilikler* adlı eserinde kahramanların evlenmek için çıktıkları yolculukta rakipleri ile olan mücadelelerini ele almış ve at yarışlarını ayrı bir alt başlık altında vermiştir. Maaday Kara, Kögüdey Kökşin ile

Boodoy Koo, Arı Haan, Arzılan Kara Attıg Çeçen Kara Möge, Möge Sagaan Toolay ve Kara Kuzgun destanlarında geçen at yarışı örneklerine de eserinde yer veren Bekki, kahramanların son anda evlenmek istedikleri kızın toyuna yetiştiklerine; kız başkasına verilmişse dahi kahramanın, kızı alan kişi ile yarışmaya talip olduğuna dikkati çeker. Ayrıca yarışlar neticelense dahi rakiplerin hilelerinden vazgeçmediğini, bu rakiplerin çoğunlukla yeraltı ile ilişkili olduğunu ve bu nedenle kahramanların yarışlar sırasında veya yarışların sonrasında garip varlıklarla (ucubeler, canavarlar vb.) mücadele etmek zorunda kaldığını da belirtir (Bekki, 2009: 131-135).

4. Hakas Destanı Altın Taycı'da At Yarışı

Türk destanlarının genelinde toylar; doğum, düğün, ölüm, ad verme, karşılama, yurda dönme, zafer kazanma vb. kutlama ya da anma amaçlı yapılırken Güney Sibiryaya Türk destanlarında çoğunlukla amaç, yarışları kazanmak yoluyla “kız alma”dır. Kahraman, fiziksel güç ve zekâ açısından rakiplerinden üstün olduğunu, bu yarışlarda verilen zorlu görevlerin başarıyla üstesinden gelerek gösterir (Aktaş, 2016: 119). Bu yarışların en önemlilerinden biri ve genellikle ilk aşaması olan at yarışlarının Güney Sibiryaya Türk destanlarındaki en canlı örneklerine Hakas destanı Altın Taycı'da rastlanır. Mitolojik kökenli at yarışı sahneleri ile dolu olan bu destanın kahramanı Altın Taycı; acı çekmek üzere doğan, dokuz kulaç boylu, koşan bir kula ata sahiptir ve bu at, destan boyunca katıldığı bütün yarışların birincisi olur. Destanın ilk at yarışı, Tibet Han'ın yurdunda yapılır. Tibet Han, kızı Tiben Arıg için yarışlar yapmayı tasarlamaktadır. Altın Taycı da kalkar ve at sürüp bu yarışlara katılmaya gider. Tibet Han'ın ak çadırına vardığında aran çula atların en iyilerinin yarış için toplanmış olduğunu görür. İlk yarışa ters tüylü huba kara atlı, Hara Han'ın oğlu Hara Moos; ak alımlı, kuzguni kara atlı, Hara Han'ın kızı Hara Ninci; kızıl kır atlı Alp Hırçotay ve kızıl doru atlı Hıyazım Möke de katılacaktır. İlk yarışın galibinin nasıl bileceği destanda şöyle anlatılır: “Buradan dokuz günlük süren yeri aran çula at koşarak giderse altı katlı Ak Dağ olur. Onun dibinde altın yapraklı ulu kayın; altın yapraklı ulu kayının altındaki dalını kırarak gelip, ilk gelmesinden, atın galibini ondan sonra bileceğiz.” Bu ilk yarışta atları, atların sahipleri değil de sürmeleri için ayarladıkları başka biri sürecektir. Bu durum, Türk destanlarında genellikle karşılaşılan bir durumdur. Altın Taycı'nın koşan kula atı yarışa başladıktan sonra Altın Taycı, kasıtlı olarak sarhoş edilir ve atını kontrol edemez. Bu arada atının kuyruğuna kucağa sığmaz genişlikte *kuru tit* (çam ağacı) kütüğü, kökü ters çevrilerek bağlanır. Amaç, Altın Taycı'nın atının birinci gelmesini engellemektir. Bir süre sonra atının geri kaldığını fark eden Altın Taycı, bu işte bir gariplik olduğunu sezer ve atına seslenir. At, sahibinin sesini duyunca birden kendine gelir ve kuyruğundaki kütüğe rağmen bu yarışı kazanır. Atı galip gelince Altın Taycı şöyle der:

“Aran çula, kula atın kuyruğuna altı kütük daha bağlasanız, asla önünde at koşturmaz! Alp doğan Altın Taycı'ya ne kadar da içki sunsanız, dirgen gibi eliyle tuttuğu alpi öldürmeden hiç bırakmaz!” Böyle söyledikten sonra düşman beylerle arasında bir güreş başlar ve Altın Taycı, atının kuyruğuna kütük bağlayan Alp Hara Tas dâhil güreştiği tüm beyleri öldürür. Tibet Han'ın kızıyla da dostu Alp Hırçotay'ı evlendirir (Kara, 2013: 22-31). İkinci at yarışı, destanın ilerleyen bölümlerinde yer almaktadır. Altın Taycı ve adamları, on iki kat yerin altında, Hara Han'ın yurdunda, alnında tek gözlü, kara gök atlı Hara Hushun ile atlarını yarıştırmak durumunda bırakılır. Bu yarışta da atları, sahipleri sürmez; atı sürececek başkaları bulunur. Bu yarış sırasında da koşan kula atın kuyruğuna bakır taş bağlanır. Bunu yapan Alp Huu Nine'dir. Bu nine aynı zamanda Altın Taycı'nın öldürülebilmesi için yanında bir de zehir bulundurmaktadır. Bu zehri Altın Taycı'nın düşmanlarına vererek onlardan bir şekilde bunu Altın Taycı'ya içirtmelerini ister. Kahramanın atını kuyruğundaki bakır taştan samur kara tüylü, kara küren taya binen, sırk örgülü bir kız çocuğu kurtarır ve bu kız çocuğu birden ortadan kaybolur. Bu arada Altın Taycı çoktan zehri içip ölmüştür (Kara, 2013: 52-55). Sonrasında “üç boğumlu, ak ot” denilen sihirli bir bitki ile hayata döndürülen Altın Taycı, Altın Arıg ablasının işareti ile alacağı kişi olan Han Sabah'ın yarışına katılmak üzere Alp Küreldey'in yurduna gider. Alplardan güçlü alplar, atlardan güçlü atlar Han Sabah için burada toplanmıştır. Destanın bu üçüncü at yarışı sahnesinde akağaç toynaklı, kızıl sarı atlı Tozı Möke; tolbalıg, (bakla kır) sarı atlı Tolay Arıg; gök renkli, gök pora atlı Timir Teek ve sert tüylü, kara haltar atlı Hara Tav bu yarışa katılmak için beklemektedir. Alp Küreldey bu yarış için şunları söyler: “Kızıl denizin kıyısında, kızıl dağın altında, kızıl tayganın içinde, kırk çatal boynuzlu, kızıl geyik var. Altmış geyiğin babası gibi, elli geyiğin anası gibi, en büyük kızıl geyik. Atı iyi (olan) kişi onu yakalayıp, boynuzlarını kesip getirsin. Ona güvenmeyen kişi yüksek dağların üstünde alp (gibi) güreşip yenenle olacak!” Bu sözlerin üzerine beyler yani at sahipleri at yarışı için hazırlanır. Yarışta Altın Taycı'nın koşan kula atının koşuşu, destanda şu cümleler ile ifade edilmiştir: “Giderken bastığı yeri, küçük göl olarak kaldı. Kazıyarak bastığı yeri, derin göl olarak kaldı. ... Rüzgârdan hızlı koştu kula at, fırtınadan sert koşup gidiyor.” Geyiğe ilk olarak Altın Taycı ulaşır ve şöyle der: “Ah Han'ın (Altın Taycı'nın atasının) atını koşan kula at, kovaladığı şeyi yakalamadan durmaz! Ah Han'ın torunu Altın Taycı, koşturduğu şeyi yakalamadan bırakmaz!” Geyiği yakaladıktan sonra boynuzlarını kesip Alp Küreldey'in yurduna dönen Altın Taycı, at yarışını kazanmış olur. Alp Küreldey de kızını Altın Taycı'ya verir (Kara, 2013: 66-77). Destanda bir de dokuz kulaç boylu, ak oy kula atlı Ay Mirgen'e (Altın Taycı'nın erkek kardeşine) kız almaya Gök Han'ın yurduna gidilir. Onun yurdunda da kızı Kögin Arıg için yarışlar düzenlenir. Doğrudan “at yarışı” denilmese de destandaki yarışların sıralaması ile bu bölümde geçen “... ya-

rışını, güreşini yendi. Kögin Arıĝ'ı aldılar.” (Kara, 2013: 85-86) ifadeleri bir arada düşünöldüğünde güreşten önceki yarışın at yarışı olma ihtimali çok yüksektir. Destanda geçen son yarıştan, Altın Taycı'nın yeğeni Altın Arçol'un Kibis Han'ın kızı Kigdey Arıĝ için Kibis Han'ın yurduna güreşe, yarışa gittiği söylendiğinde bahsedilmiş olur. Yine doğrudan bu yarış için “at yarışı” denilmez; ama “Ak sabdar at, atın önüne koşup Altın Arçol alpın altına düşmeden güreşi, yarışı kazandığında ...” ifadesi, bu yarışın bir at yarışı olduğunu gösterir (Kara, 2013: 103).

5. Sonuç

Metin Ergun, “kız verme”nin mito-poetik algıda “güç deĝişimi”, “düğün”ün de “kaos” olduğunu söyler. Bu güç deĝişiminin gerçekleştiği an olan kız verme anı, kaosa/kargaşaya karşı mücadeleyi gerektirdiğinden Türk destanlarında kız isteme, kız alma, kız verme, düğün sahnelerinde genellikle iki taraf arasında veya talipler arasında yarışmalar, atışmalar, çekişmeler ve kavgalar görülür. İlerleyen dönemlerde bunlar, sonu eğlenceye bağlanan sembolik törensel düşmanlıklar şeklinde kültürümüze yerleşmiştir (Ergun, 2014: 67-68). Bu nedenle de Türklerin düğün öncesi veya düğün toylarında yarışlara sıklıkla rastlanır. Bu yarışlardan özellikle at yarışları ayrı bir öneme sahiptir. İbrahim Kafesoğlu, Türk medeniyet ve kültürünün inkişafını iki unsura bağlar: atın ehlileştirilmesi ve demiri kullanmayı başarabilme (Kafesoğlu, 2007: 220-226). Türk coğrafyası, atların kahramanlar kadar önemli oldukları destan örnekleri ile doludur. Destanlar üzerine yapılan çalışmalarda kahramanı, atı olmadan ele almak nasıl imkânsız ise, bu destanlardaki toy sahnelerini de kahramanın atının mutlaka katıldığı at yarışları olmadan ele almak imkânsızdır. Hakas destanı Altın Taycı da, at yarışı sahnelerinin canlılığı ve at yarışlarının oluş sebebi ile ilgili farklılığı itibarıyla Türk destanlarında yer alan toy geleneğinin vazgeçilmez unsuru olan at yarışları için önemli bir örnektir.

KAYNAKLAR

Aktaş, E. (2016). *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*. Konya: Kömen Yayınları.

Arıkan, M. (2003). *Kazak Sözlü Geleneğinde Arkaik Destanların Tipolojik Özellikleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Arıkoğlu, E., Borbaanay, B. (2007). *Tuva Destanları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arvas, A., Yılmaz, T. D., Zengin Z. (2017). ‘At Çabış’ Bir Oyun mu? (Bir Örnekleme Olarak Kırgız Türklerinin Destanları). *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. Cilt: 10, Sayı: 19. Ocak / Haziran 2017. s. 1-14.

Bekki, S. (2009). *Uzak Türk İllerinde Destanlaşan Evlilikler*. Ankara: Öncü Kitap.

Belek, K. (2015). Eski Türklerde At ve At Kültürü (Dünden Bugüne Kırgız Kültürel Hayatı Örneği). *Gazi Üniversitesi Türkiyat Türkoloji Araştırmaları Dergisi*. Bahar 2015/16. s. 111-128.

Beşen Delice, T. (2015). Türkmen Kültüründe At. *International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS)*. Special Issue 4. ISSN: 2148-1148. DOI: 10.14486/IJSCS425. s. 537-546.

Çınar, A. A. (1995). Divanü Lugati't-Türk'te At Kültürü. *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*. Yay. Haz. Emine Gürsoy Naskali, s. 147-155. İstanbul: Resim Matbaacılık.

Davletov, T. (2005). *Hakas Kartalı Han Mirgen*. Ankara: Yurt Yayınları.

Dilek, İ. (2002). *Altay Destanları I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları II*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Dilek, İ. (2007). *Altay Destanları III*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ergin, M. (2005). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ergun, M. (2014). Düğün Kavgalarının Mitolojik Kökenleri. *Milli Folklor*. Yıl: 26, Sayı: 101, s. 60-72.

Ergun, M., Aça, M. (2004). *Tıva Kahramanlık Destanları I*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ergun, M. (2006). *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

İnan, A. (1998). Manas Destanı'nda Aş – Yog Merasimi. *Makaleler ve İncelemeler*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Kafesoğlu, İ. (2007). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Özener Matbaası.

Kara, M. (2013). *Hakas Destanı Altın Taycı*. Ankara: Harf Eğitim Yayıncılığı.

Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas Destanları IV Altın Taycı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Koca, S. (2012). Toy. *İslam Ansiklopedisi*. 41. Cilt. s.

270-272. Ankara: Türk Diyanet Vakfı.

Manghol-un Niuça Tobça'an (Moğolların Gizli Tarihi). (1986). Temir, A. (Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Ögel, B. (1982). *Türk Devlet Anlayışı (13. Yüzyıl Sonlarına Kadar)*. Ankara: Bakanlık Basımevi.

Ögel, B. (2001). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Ögel, B. (2003). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Toy. (t.y.). *Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük* içinde. Erişim adresi: http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5a-12aeb020eeb2.50058945

Uydu Yücel, M. (2010). Kazak Türklerinin Milli Oyunlarındaki At Yarışları. *Acta Turcica*. Yıl 2, sayı 1. Ocak 2010. s. 353-376.

Yardımcı, M. (2013). Köroğlu'nda ve Halk Edebiyatında At Kültü. 4. *Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu* (26-27 Ekim). s. 89-107. Bolu: BAMER.